

Jézus alakja a mai Biblia-kritika tükrében és a XX. század szabadelvű unitárius hit-felfogása szerint.

Ernest Renan „Vie de Jésus“ (Jézus élete) c. munkája megjelenése előtt az egyetlen munka, amely a történelmi Jézus alakját igyekezik bemutítani, a Strauss „Leben Jesu“ c. könyve volt. Azonban, amíg Strauss munkája (talán a német írókat jellemző túlfőmöröség és tudományos körültekintés miatt) nagyobb hatást nem ért el, addig a Renan munkája egyszerre népszerű lett. A munka megjelenése évében, 1863-ban 11 kiadást ért meg s 60 ezer példányban fogyott el.

A „Vie de Jésus“ ezen szavai „Jésus naguit á Nazareth, petit ville de Galilée... Il sortit des rangs du peuple. Son père, Joseph, et sa mère, Marie, étaient des gens de mediocre condition“ (Jézus Názáretben született, Galilea kicsiny falujában... Egyszerű emberektől származott. Apja József és anyja Mária közepes sorsban voltak), egyszerre megragadták az olvasó figyelmét. Ezek a szavak u. i. azonnal az ember Jézust állították előtérbe. Éltűnt a bethlehemi éjszaka sok meséje, a szűztől születés legendája s a Logos megtestesülése stb.

E munkának a Bibliakritika megindulásában óriási jelentősége van. Ha igaz is, hogy Renan nagy tudományos felkészültsége és óriási nyelvismerete mellett is, nagy szerepet juttatott a képzeletnek munkája megalkotásakor, az is igaz, hogy az uttörőnek a munkája mindig a legnehezebb. Mikor az első természettudós egy özönvíz-előtti állat felszínre került csontjai alapján megrajzolja az állat külső formáját, ugyanazt a munkát végezte, mint a történetíró, aki a régletűnt idők hiányos adataiból összeállította egy kornak a képét. S amint az újabb ásatások nyomán felszínre került újabb csontok talán egészen más formáját adják az első természettudós által elképzelt állatnak, ugyanugy az újabb történelmi kutatások is újabb változásokat eszközölnek a régebb megrajzolt kor, hiányos történelmi adatok alapján megrajzolt arculatán.

Ez a hasonlat egyúttal azt is mutatja, hogy a Bibliakritika nem olyan tudomány, amely minden emberre nézve egyformán elfogadható formában tudná a feltárt adatokat adni. Két egymástól függetlenül dolgozó történetíró, ugyanazon történelmi adatok alapján, igen sokszor, egészen más következtetéseket von le az illető korra nézve. Ez áll különösen a Bibliakutatókra nézve, akik a mindenki előtt ott álló ugyanazon szövegű könyvre nézve egymással homlokegyenest ellenkező megállapításokra jutottak.

A Bibliakritika tehát nem olyan alap, amelyen minden további vizsgálat nélkül meg lehetne állni s hiffelfogásunkat annak megállapításai szellemében pontosan tudnók irányítani. Külön elbírálás alá esik az orthodox egyházak Bibliakritikája s külön elbírálás alá a tisztán tudományos alapon álló Bibliakritika. De még magának e szónak is „tudományos“ egészen más értelme van az orthodox és szabadelvű egyházakban, mert hiszen hallgassunk meg csak egy orthodox papot, a maga „tudományos“ megállapításai szerint magyarázza vallása, vagy egyháza hittételeit, amelyek ezen tudományosság ellene is elfogadhatatlanok számunkra.

Tételünk ilyen megvilágításban így alakul át „Jézus alakja a XX. század szabadelvű unitárius hiffelfogása szerint“, mely eo ipso magában foglalja, hogy az a mai kor tudományos Bibliakritikája alapján áll.

Igy indítva be vizsgálódásunkat, a legelső kérdés amit meg kell vizsgálnunk: a Jézus történelmi voltának a kérdése. Élt-e egyáltalán Jézus, aki a keresztény hiffelfogás és kultusz középpontjában áll? A hívő embert talán ezen kérdés feltehetése is szent borzalommal töltötené el, annyira természetesnek veszi Jézus történelmi alakjának létezését, mi azonban, kik korunk minden problémájával szembe kell hogy nézzünk, akik tudatában vagyunk annak, hogy Jézus alakját az évszázadok tovatünő ideje bevonta a képzelet tudománytalan mesevilágával, tárgyilagosan, felháborodás nélkül kell hogy megvizsgáljuk ezt a kérdést is.

Megállapításunk szerint e kérdés felvetődésének az alapja nem más, mint a „credo quia absurdum“ még ma is létező, tudománytalan orthodoxia ellen megnyilvánuló visszahatás, mely a kereszténység egymással ellentétes s a haladás szempontjából igen sok tekintetben káros tudatlan felekezetieskedésének azzal akar véget vetni, hogy kihuzza az egész alól az alapot Jézus személyének létezése tagadása által; vagy még inkább az ujabban egyre erősödő vallásellenes irány-

zatnak a megnyilvánulása, mely irányzat minden eszközt felhasznál arra, hogy a keresztény vallásos vilégnézetet megdöntse.

Talán eszembe se jutott volna, hogy kitűzött tétellel kapcsolatban ezt a kérdést is vizsgálat tárgyává tegyem, hiszen a Jézus történelmi személyének kétségbevonásával foglalkozó könyveket hozzáértő történettudósok vizsgálat tárgyává tették s megcáfolták, ha a napokban főiskolás ifjak körében nem hallottam volna azt a kijelentést, hogy „lehet Jézus sohasem is élt”. Tehát, ha Jézus alakját akarjuk vizsgálni, amint az unitárius híffelfogásban él, előbb tisztáznunk kell azt, hogy Jézus egyáltalán élt-e?

Nem sorolom fel azokat az érveket, amelyeket Dr. Case amerikai egyetemi tanár felsorakoztatott „The Historicity of Jesus” (Jézus történelmisége) c. munkájában, világosan beigazolvva Jézus történelmi létezését, csupán azokat az érveket sorolom fel, amelyeket Dr. Case munkája tanulmányozása alkalmával papírra vettem s amely érveket ő nem használ fel, bár felfogásom szerint ezek a legfontosabbak.

Én azt a kérdést tettem fel: Kinek volt érdekében Jézus személyét kitalálni, ha ő nem volt történelmi alak?

1. A zsidóknak nem, mivel ők Jézust nem fogadták el sem mint Messiást, amint a korabeli keresztények beállították, sem pedig mint prófétát. A mozgalom maga alig néhány évtized alatt el is veszítette zsidó jellegét, bár a zsidó jellegzeteségeket letagadni nem lehet.

2. A rómaiaknak nem volt érdeke Jézus személyét kitalálni. Ők üldözték a keresztényeket. De elképzelhetetlen az is, hogy egy általuk kitalált, soha nem létezett személy miatt szenvedték volna el az üldöztetéseket a keresztények.

3. A keresztényeknek meg egyáltalán nem volt érdekük kitalálni a Jézus alakját, ha ő soha nem létezett volna, hiszen számukra századokon át csak üldöztetést jelentett keresztény mivoltuk.

Ezen érveken kívül, mint legkézenfekvőbbet megemlíthetjük azt, hogy Pál apostol, mint a keresztények tényleges üldözője, a Jézus követőket egészen közélről ismerte s tisztában volt a mozgalom eredetével s ő sohasem hallott arról, hogy a keresztények egy nem létező vallásalapítót követnének. Továbbá Trypho, Celzus, Porphirus stb. akik a kereszténység elleni irodalmi harcot indítottak s akikkel szemben a kereszténység az apollogétákon keresztiül védekezett, soha nem említik, hogy Jézus nem létezett volna, már pedig egy nem lé-

tező embert nem olyan könnyű dolog egy mozgalom élére csempészni anélkül, hogy a mozgalmat támadók azt észre ne vennék.

Témánkkal kapcsolatos első megállapításunk tehát az, hogy Jézus mint történelmi személy él unitárius hitfelfogásunkban.

Második kérdésünk ez: *Milyen forrásmunkák alapján ismerhetjük meg Jézust?*

A választ egészen röviden összefoglalva a következőképpen fogalmazhatjuk meg. Forrásmunkául szolgálnak mindazok a könyvek, amelyek Jézusra nézve adatokat tartalmaznak, tekintet nélkül arra, hogy benne vannak-e a kanonikus könyvekben, vagy az apokrifus irodalomhoz tartoznak.

Jézus életére nézve az első században igen széleskörű irodalom fejlődött ki. Igazolja ezt Lk. evangéliuma három első verse, de igazolja a kánonban benne levő négy Evangélium is a második század keresztény vezetőinek azon főrekvése, hogy igyekeztek jegyzékbe foglalni azokat a könyveket, amelyek szelleme a korabeli kereszténység többsége elgondolásával összhangban volt s egyúttal igyekeztek eretneknek nevezni mindazokat a könyveket, amelyek az általuk kiválasztott könyvekkel ellentétben állottak.

Az a tény, hogy a kánonban bent levő könyvek Jézusra nézve egyikamástól annyira eltérő képet adnak, mutatja, hogy milyen sok rétegű volt az a társadalom, amelynek különböző érdeklődési körét és vallási igényét az írók kielégíteni igyekeztek. A sok irányúságot egybe foglalni, ez volt a kánonizáló főrekvésnek a lényege. Így a kanonikus könyvek kiválasztása a keresztény mozgalom egységének megőrzését célozta s nem jelentette azt, hogy a kánonból kimaradt könyvek ne tartalmazhattak volna Jézusra nézve autentikus adatokat. A szöveg vizsgálat és szöveg összehasonlítás, valamint a helyes történelmi kutatás és kor-történelem, valamint archeologia stb. szóval a Biblia-kritika és segédtudományai vannak hivatva azután eldönteni azt, hogy a talált adatok mennyiben illenek bele egy történelmileg hű Jézus-életrajz kereteibe. Mindannyiunk előtt világosan áll az, hogy egy-egy esemény történelmi igazságát még nem dönti el az, hogy az illető esemény benne van-e a kanonikus könyvekben, vagy nincs.

Tovább haladva, tegyük most vizsgálódásunk tárgyává *Jézus élete külső eseményeit*. Vizsgálódásunkban vezessen az a cél, hogy az eseményekre úgy mutassunk rá, amint az a modern unitárius ember előtt áll, szemben hittankönyveink és káténk tanításaival.

Jézus születésére nézve negyedosztályos tankönyvünk egy pár,

történelmi adat megemlítése után, a képzelet alkotta képeket sorolja fel, mintha az egész eseménnyel kapcsolatban azok lennének a legfontosabbak. Káténk, a „Mit tudunk Jézus Krisztus születéséről?” c. kérdés utáni magyarázatban szintén ezekre a csodákkal telített eseményekre hívja fel a figyelmet.

Mit mond a történelem? A Quirinus alatti népszámlálás időszámításunk 6, vagy 7-ik évében volt. Lk. 2 : 1—7 szerint Jézus akkor született, amikor ez a népszámlálás volt. Ez az adat nem talál Lk. másik megállapításával (3 : 23), mely szerint, Jézus mikor tanítani kezdett „mintegy harminc esztendő volt”, mert pontos történelmi megállapítás szerint a Lk. szerint közölt történelmi adat, hogy Jézus Tiberius császár uralkodásának 15-ik évében kezdett tanítani, időszámításunk szerint 28-ban, vagy 29-ben volt. Ugyanilyen zavar van a Máté ev. adatai körül. Ő ugyanis (Mt. 2 : 15—16) Jézus születését Nagy Herodes uralkodása idejére teszi, már pedig Herodes a mi időszámításunk előtt négy évvel halt meg; sőt amennyiben Mt. azt mondja, hogy Herodes a két év körüli gyermekeket ölette meg s ezért kellett Jézust elmenekíteni Egyiptomba, úgy Jézus a Herodes halála alkalmával legalább is két éves kellett, hogy legyen. Ezek az adatok, illetőleg ezek zavaros volta mutatja, hogy Jézus születési évét pontosan megállapítani nem lehet.

Jézus születésével kapcsolatban azonban nem csak ez a zavar merül fel. Felmerül a kérdés, hogy hol született Jézus? Erre a kérdésre az evangélisták (Mt., Lk.) egyszerűen azzal feleltek, hogy Jézus Bethlehemben született. Mivel azonban Jézust Názáretinek nevezték, Jézus bethlehemi születését azzal magyarázták, hogy a népszámlálás céljából oda kellett menniök. Ez az állítás azonban ellentétben van a római összeírás módjával. A rómaiak ugyanis csak a férfiakat írták össze s azokat is ott, ahol találták s nem követelték, hogy az ezer év előtti ősök helységébe hazamenjenek.

A következő nehézség ezzel az állítással kapcsolatban az, hogy József tényleg úgy van a Mt. és Lk. különben teljesen ellentétes családfein feltüntetve, mint aki Dávidtól származott, tehát a *Juda* törzsből, míg Mária, mint a Zakariás főpap felesége rokona, az *Áron* családjából való volt, vagyis a Lévi törzshöz tartozott, amely törzsnek semmi keresni valója nem volt Bethlehemben. Különösen nem lett volna keresni valója akkor, ha gyermeke tényleg a szentlélektől született volna, amely tény az egész dávidi levezetést illuzorikussá tenné.

A szűztől való születés különben csak Mt. evangéliumában

nyer szerepet. Mk. Jézusnak négy fiutestvérét említi meg, névszerint: (6: 3) Jakab, József, Judás és Simon s mivel leánytestvéreiről többes számban szól, feltehető, hogy legalább is két leánytestvére volt, tehát semmi alap nincs a köztudatban benne levő állításnak, hogy Jézus Máriának egyetlen gyermeke lett volna. Lukácsnál a szűztől születés története nincs említve, csak a Jézus születése megjósolása a csodás esemény. A Lk. 1: 34–35 az újtestamentum kutatói szerint későbbi betoldás. Lk. úgy beszél Jézusról mindenütt, mint a József fiáról. Mikor Jézust keresik a szülei, majd megtalálják, Mária így szól: „Fiam, miért cselekedted ezt velünk? Imé atyád és én² nagy bánattal kerestünk téged“ (2: 48). stb.

Összefoglalva, unitárius hitfelfogásunk szerint Jézus születési ideje pontosan meg nem állapítható; de szülei József és Mária voltak, kiktől a természet törvényei szerint született, még pedig a legnagyobb valószínűség szerint Názárethben.

Jézus a templomban. Hogy Jézus 12 éves korában szüleivel Jeruzsálemben járt s ott a papokkal való beszélgetés során értelmének kitűnő jelét adta, történelmi ténynek tekinthető. Ismerve a zsidó nevelést, melyben a törvények és próféták, valamint az írások memorizálása képezte a lényegét, egyáltalán nem lehetetlen, hogy Jézus ezekben nagyon jártas volt.

Mennyi ideig tanított Jézus? Itt a szinoptikusokat és a negyedik evangéliumot kell szembeállítani egymással. A szinoptikusok a Jézus tanítása kezdőpontját pontosan nem jelölik meg, már t. i. azt, hogy halála előtt mennyi idővel kezdett tanítani. Egyszer tanítani kezdett s a legközelebbi husvét alkalmával meghalt. Jánosnál három husvét is említve van, mint amelyeken Jézus Jeruzsálemben járt. Ezek közül két feljegyzés szerint (Ján. 2: 13 és 11: 55) ténylegesen fel is ment Jeruzsálembé, a harmadik utalás (Ján. 6: 4) azonban annyira közbevetett s azzal kapcsolatban annyira nem történt semmi, hogy azt történelmileg elfogadni nem lehet. Legnagyobb valószínűség szerint Jézus nyilvános szereplése két husvét közötti időtartamra tehető.

Jézus halála. Bármennyire elfogadhatóbb legtöbb esetben a szinoptikusok beállítása a jánosi beállítással szemben, a Jézus halála dátumát pontosabban jelölte meg János, mint a 3 előző evangélista. A szinoptikusok szerint Jézus a zsidó husvét első napján halt meg, miután megelőző este megette tanítványaival a husvét bárányt. János szerint Jézus a husvétot megelőző nap halt meg s kifejezetten kimutatja, hogy ez a husvét vacsora előtt volt, mert a zsidók „nem

menének be a törvényházba, hogy meg ne fertőztessenek, hanem megehessék a husvéti bárányt“ (Jn. 18:28). Tekintettel azonban arra, hogy a kétféle beállítás megegyezik abban, hogy Jézust mindkettő szerint pénteken feszítették meg, *halála időszámításunk 29-ik évében következett be*, amely évben Nisan hónap 14-ike péntekre esett s egyuttal a husvétot megelőző nap is volt.

A János dátuma helyessége mellett szól az a tény, hogy a zsidók legnagyobb ünnepén nem lehetett volna Jézust, vagy bármilyen bűnös embert kivégezni, Arimáthai József nem vásárolhatott volna aznap még gyolcsot, hogy Jézust abba tegyék, nem lehetett volna aznap levenni őt a keresztről s a sirbatenni, stb.

Jézus feltámadására nézve ugy a negyedik elemistáink tankönyve, mint Káténk határozott formában állítja, hogy igen, Jézus feltámadott. Simén Domokos nagynevű teol. tanárunk a múlt században könyvet írt a csodákról s kimutatta, hogy azok nem léteznek s mi még tankönyveinkben csodákkal tápláljuk az elemi iskolásokat s a hitben megerősödni kívánókat. Pedig a csodákban való hitet a természettudomány megdöntötte a természettörvény felismerése által.

Unitárius nézőpontból ítélve meg a dolgot, a feltámadás hite nemcsak tudománytalan, de szükségtelen is. A lélek öröklete hite szükségtelenné teszi a feltámadás hitét.

A Jézus életére vonatkozó történelmi keret megvizsgálása után vizsgáljuk meg most *Jézusról alkotott hitünk benső lényegét.*

Jézus életének külső kerete, amint láhattuk, nagyon vázaltszerű. Mi ennek az oka? Elsősorban az, hogy a keresztény-mozgalom nem a végtelen történelem számára volt tervezve, hanem csak egy kornak, a Jézus korának. „Bizony mondom néktek, hogy el nem mulik ez a nemzetség, amíg meg nem lesznek mindezek“ (Mk. 13:30), tanította Jézus. Pál Apostol maga így tanított erre nézve: „Mindnyájan ugyan nem aluszunk el, de mindnyájan elváltozunk“ (I. Kor. 15:51); „Ezt mondjuk néktek az Úr szavával, hogy mi, akik élünk, akik megmaradunk az Úr eljöveteléig, épen nem előzzük meg azokat, akik elaludtak“ (I. Thess. 4:15.) „Mert maga az Úr riadóval, arkangyal szózatával és isteni harsonával leszáll az égből: és feltámadnak először, akik meghaltak a Krisztusban“. (I. Thess. 4:16) „Azután mi, akik élünk, akik megmaradunk, elragadtatunk azokkal együtt a felhőkön az Úr elébe a levegőbe; és ekképen mindenkor az urral leszünk“ (I. Thess. 4:17). Szóval a keresztény mozgalom egy bizonyos időre volt csak tervezve. Jézus tanításainak a központját az „Isten országa“

eljövetele körülményei s magának az országnak a mibenléte képezte. A szinoptikus evangéliumok tele vannak azokkal a színes leírásokkal, melyek isten-országá eljövetelére s Jézusnak azzal kapcsolatos szerepére vonatkoznak. Jézus maga hitte, hogy neki különös szerepe lesz ezen ország eljövetelével kapcsolatban: „meglátjátok az embernek Fiát eljönni felhőkben nagy hatalommal és dicsőséggel“ (Mk. 13: 26). Az u. n. messiási öntudat a Jézus hite központi gondolata volt. A századforduló után irt János evangéliumában ez az eschatologikus elem, s a paruzia hite hiányzik. A múlt idő magával vitte a Jézus hallgatók nemzedékét s Jézus még mindég nem jött vissza. Így a negyedik evangélista fordított egyet a dolgon s ahelyett, hogy Jézust az eljövendő Messiásnak tüntette volna fel, kimutatta, hogy Jézus azalatt volt a Messiás, amíg a földön volt. E megállapítás igazolására csak ezt az egy verset idézzük „Bizony, bizony mondom néktek, hogy aki az én beszédemet hallja és hisz annak, aki engem elbocsátott, örök élete van; és nem jön fel az ítéletre, hanem átment a halálból az életre“ (Jn. 5: 24).

A Jézus tanításai *interim* jellegét mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy Pál apostol tulajdonképpen a Jézus visszajövele előkészítésére fektette a fősúlyt s nem a Jézus tanításai beidegzésére. Leveleiben a Jézus életére nézve semmi más vonatkozás nincs, mint az utolsó vacsora leírása, melyet azonban a korabeli keresztény gyakorlat egységesítése tett szükségessé. Csak amikor már kihalóban volt a Jézust közvetlenül ismerők nemzedéke, érezte a keresztény közösség e tanítások megörökítése szükségét.

Ma már egész irodalma van annak a kérdésnek, hogy Jézus tanításai *interim* jellegűek-e, vagy sem. Egy mindenesetre bizonyos, hogy a Jézus tanításai, bár egy megsemmisülő világnak voltak szánva, olyan vallás-erkölcsi tartalmuak, hogy azok bármely kor számára erkölcsi normákként szolgálhatnak. Minden esetre nagy kár az, amit a kereszténység ellenségei oly szívesen használnak ki a kereszténység ellen, hogy Jézus nyilvános szereplése után oly hamar meghalt s tanításainak, mint életprincípiumoknak egy életen keresztül való megélésére nézve nem adhatott kellő példát, mert az a tény, hogy ő az általa felismert igazságok mellett a Golgotáig kitartott, a bírálók előtt csak azt látszik igazolni, hogy tanításai nem gyakorlatiak, mert hiszen azok hozták ellentétbe Jézust a korbeli felfogással s ezen első összeütközés az ő életébe került. A mi felfogásunk szerint — azonban — Jézus élete és martirhalála az ő jellemzőségeinek bizonyosága, Jézus élete

ezáltal a mártírhalál által nyer igazi emberi nagyságot és jelentőséget, mely halála óta is a mártírok és a nagy jellemek hosszú során keresztül mutatta meg inspiráló hatását. Ha Jézus Isten lett volna, ugy tettei elveszitenék példaadó hatásukat, mert más lehetőségei vannak egy testet öltött Istennek, mint egy földi embernek.

Jézus tehát, mint vallás-erkölcsi életünk állandó ihletője nyer pótolhatatlan szerepet unitárizmusunkban.

Jézus maga, mint a zsidóság prófétája kezdette meg munkáját. Tanításainak ezen kizárólagos zsidó jellege felismerhető azokban a tanításokban, melyek a tanítványoknak szóltak: „Pogányok utjára ne menjetek és szamaritánusok városába ne menjetek be“ (Mt. 10 : 5). „Bizony mondom néktek : be sem járjátok Izrael városait, míg az embernek Fia eljövend“ (Mt. 10 : 23). Azonban, amikor közvetlen kapcsolatba került tanításai során az idegenekkel is látta, hogy azok sokszor jobban hisznek benne, mint maguk a zsidók (Mt. 8 : 10, Lk. 7 : 9) elbámul nagy hitük láttán s kiszélesedik látóköre. „Mondom nektek, hogy sokan eljönnek napkeletről és napnyugatról és letelepednek Ábrahámmal, Izsákkal és Jákóbbal a mennyek országában“ (Mt. 8 : 11), tanítja. A Jézus gondolatvilágában felismerhető tehát egy fejlődési folyamat, mely a tisztán nemzeti hivatás érzettől átvezette egy szélesebb, minden emberi értéket magába foglaló térre. Az evangéliumiró inkább érezte, mint látta ezt a 'kiszélesedő öntudatot, mikor leírta : „Legyetek főkéletesek, mint Isten, a ti mennyei Atyátok főkéletes“ (Mt. 5 : 48) vagy az egyetemes kereszténység nagy tanítását „Elmenvén, tegyetek tanítványokká minden népeket, megkeresztelvén őket“ (Mt. 28 : 19). Mi unitáriusok, hisszük tehát azt, hogy vallási téren is van fejlődés.

A fennebbi vázlat után, melyben igyekeztem röviden, szinte csak érintve a problémákat, kimutatni Jézusról való felfogásomat, csupán egy dolgot akarok még megjegyezni. Bár unitárius hiffelfogásunkban Jézus, mint ember él, ki arra igyekezett nevelni kortársait, hogy Istenben ismerjék fel az Atyát a bosszuálló nemzeti Isten helyett, s ki arra tanította őket, hogy úgy éljenek, mintha Isten=országa már kezdetét vette volna, szóval a vallást gyakorlattá, életté akarta tenni, mondom, ez az ember Jézus, még ma is igen sok unitárius ember előtt, mint Krisztus áll. Unitárius ember Jézusról, csak mint Jézusról beszélhet, mert Jézus történelmi személyt jelent, míg Krisztus egy orthodox teológiai spekuláció szüleménye. Igyekezzünk hát ügyelni arra, hogy ne zavarjuk össze a fogalmakat s hitünkben mindig tisztán álljon a történelem nagy, örökké élő alakja : Jézus.¹ *Lőrinczy Géza.*

¹ Jézusra vonatkozó felfogásunkat szívesen tesszük további megbeszélés tárgyává s hozzászólásokat elfogadunk.

Az úrvacsora.

— Keletkezése és keresztény hitéleti fontossága. —

(Befejező közlemény.)

Hogy az úrvacsora szereztetése pontosan hogy történt, arra a vonatkozó négy leírás és a zsidóknál ma is szokásos pászka-vacsora egybevetéséből következtethetünk. Minthogy a zsidó vallásos szokások a legnagyobb konzervatívizmust mutatják, minek következtében a zsidók szigoruan ügyelnek arra, hogy minden vallásos cselekmény a régi, ősi gyakorlat szerint és a legrégebb rendelkezéseknek megfelelően menjen végbe: föltehetjük és zsidó rabbik határozottan állítják is, hogy Jézus korában is épen így folyt le a husvét előtti pászka-vacsora, ahogy azt ma gyakorolják. A pontosan előírt ritus szerint lefolyó vacsora menete a következő: 1. A családfő az asztal körül kényelmesen elhelyezkedett családtagok poharába bort tölt, amelyből a kádes-ima elmondása után isznak. 2. A családfő kezét mos (irchác). 3. Petrezselyem-gyökér vagy más gyökér-növényt sósvizbe mártanak és eszik. 4. Az egymásra helyezelt három ünnepi pászka közül a középsőt a családfő a megfelelő ima mondása közben ketté töri (jáchác). 5. Előáll a családtagok közül egy kis fiú (ha van ilyen) és előre betanított négy kérdést teszen fel, amelyre felelve a családfő, az apa elmagyarázza és méltatja a pászkaünnep történetét (mágid). 6. Közben eléneklik a 113. és 114. zsoltárokat. 7. másodszer töltenek bort és áldást mondva, isznak. 8. Erre az egész család kézmosása következik (rachcu), mire a családfő szétosztja a vacsorához való pászkat (a felsőt és alsót, majci) és elmondják a pászka-ímat (mácó). 9. Ezután a pusztai vándorlás sanyaruságainak és rabságainak és az egyiptomi rabság nyomoruságainak jelképezésére keserű füveket rágnak (murair és kajrách), amit ma borral behintett alma, gyömbér és diókeverékbe mártott tormaszár és reszelt torna evése helyettesít. 10. Most felterítik a vacsorához az asztalt, tálalnak és vacsoráznak (cufain). 11. Vacsora végeztével